

‘दर्याची गाज’ आनी ‘पापडां कवळ्यो’: एक साहित्यिक मूल्यांकन

– डॉ. चंद्रलेखा

खंयचेय साहित्यिक कृतिचे मूल्यांकन करता आसताना साहित्यिक मापदंड आनी समीक्षे वांगडाच दुसऱ्यां अनेक ज्ञानशाखांचो उपेग करूंक जाय. फकत साहित्याचेच मानदंड आनी मापदंड खंयतरी उणे पड्टा अशें म्हाका दिसता, कारण साहित्यिक कृतिची व्यापकता आनी अस्तित्वा वांगडा संबंद दाखोवपी जीण, वेग-वेगळ्या अर्थपूर्ण संदर्भान पसरिल्ली आसता ताचें आकलन फकत साहित्यिक मानदंड करूंच शकनात. देख घेवची जाल्यार लेखक बाल्झाक हांची घेंव येता. तांची नवलकथा जर समजून घेवंक जाय जाल्यार त्या काळचो फ्रेंच समाज, तांचो आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आनी धार्मिक इतिहास जाणून घेतल्या शिवाय मूल्यांकन करूंकूच जावचें ना. लेखकाची मानसिकता समजून घेतल्याशिवाय तांचे साहित्यिक मूल्यांकन शक्य जायना. रचनाकार आनी ताचे विश्व आपली खाशेली संरचना (constructuion) घेवन येता, त्या विश्वा अंतर्गत ताचे काय कायदे पूण आसतात. तांचे धागे जळयल्याशिवाय कृतिचें मूल्यांकन परिपूर्ण जायना. लक्ष्मणराव सरदेसायांच्या साहित्याचें मुल्यांकन तांच्या युगा अंतर्गत, त्या युगाची मानसिकता समजून घेवनच करूंक जाय. डॉ. कानोळकर बरयता, ‘१९७० उपरांत कादंबरी लेखनाचो हावेस ते बाळगितात हाचें कारण मराठी कादंबरी फडके तंत्रातल्यान मेकळी जाल्ली आनी त्या मळार नवें नवे प्रयोग जावंक लागिल्ले.’ (जाग’, फेब्रु- मार्च, २००४, पान १९). हाचे फुडे वचून म्हाका एक विधान करचें दिसता तें अशें की, ‘महाराष्ट्राची प्युरिटन मनोवृत्ती’ ‘गोमंतकीय मनोवृत्ती’ समजूंक पावलीचना. ही गोमंतकीय मनोवृत्ती म्हळ्यार कित?. ‘भारतीयांची आध्यात्मिकता आणी ग्रीकांची सौंदर्यदृष्टी यांच्या युतीची जगाला गरज आहे.’ (गोमंतकीय मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, खंड पहिला, पृ. १९, २०, २१) ह्या विधानाचो संदर्भ जरीय बाकीबाबचेर लॅटिन संस्कृतीचो प्रभाव कसो जालो हे दाखोपाखातीर जाला तरीय त्या प्रभावाक लागून गोमंतकीय दर्शन, सौंदर्यसृष्टी, एकमार्गी रावंक पावली ना हें आमचें खातीर महत्वपूर्ण आसा. लक्ष्मणराव सरदेसाय हांचे मानसीक विश्व समजून घेवपाक ही गोमंतकीय वाङ्मयीन वर्णसंकरता आनी ताची व्यामिश्रता समजून घेवप गरजेचें जाता. तांचें मनोजगत म्हळ्यार तातूंत फ्रेंच, पुर्तुगेज, स्पेनिश, इटालियन भाशे वांगडा तांची मायभास, साहित्यिक भास हांचो पूर्ण भांडार आसा.

हैं समजून घेतल्याशिवाय तांची प्रयोगशीलता आमी समजूंक पावची ना. तांची सौंदर्यदृष्टी पूण ह्याच प्रभावाक लागून बदलल्या. महाराष्ट्री 'फडके मनोवृत्ती' परस 'गोमंतकीय वाड् मयदृष्टी' चड वर्णसंकरित आनी व्यामिश्र जाल्या, हाकाच लागून ती समृद्धय जाल्या, पूण 'प्युरिटन माइंड' ताका समजूंक पावलेच ना. घडये ताकाच लागून तांच्या साहित्याचेर अशिललतायेचो आरोपूय जाल्लो. लक्ष्मणरावान कथालेखनांत खूप नवीन प्रयोग केले पूण 'महाराष्ट्री प्युरिटन मनोवृत्तीन' गोमंतकीय वाड्मयसंकर मनोवृत्तीची दखल सुद्धा घेवंक ना.

मराठीत जी कथा 'दर्याजी गाज' म्हूण 'विजेची चंद्रकोर' ह्या कथा संग्रहान १९८२ वर्सा छापून आयल्ल्या ताचें मुखपृष्ठच लेखकाचे वेगळे सौंदर्यदृष्टीची गवाय दिता, हीच कथा कोंकणीत 'पापडा कवळ्यो' शीर्शकान 'अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा' खातीर जाग प्रकाशनान १९७९ वर्सा उजवाडायल्ली. जरीय कोंकणीत ही कथा पयलीं छापून आयिल्ली तरीय मराठीत 'दर्या गाज' खूप पयलीं बरोवन तयार आशिल्ली अशें डॉ. कानोळकर बरयता. (जागा, फेब्रु-मार्च, २००४) मराठीतली 'दर्या गाज' कोंकणीत 'पापडां कवळ्यो' अशें शीर्शक बदलून येता तेन्ना तातूंत आशयगत आनी आकृतिगत बदल येता हें मात लक्षांत धरूंक जाय. आशय आनी आकार अन्योन्याश्रित आसात, 'दर्या गाज' भितर दर्याची सुंदरसाण, गर्जन, ताचो प्रभाव महत्वपूर्ण जाता. पूण 'पापडां कवळ्यो' भितर पापड आनी कंवळे मन आनी मनोजगत महत्वपूर्ण जाता. मराठी कथेंतलो 'बाबू' कोंकणीत 'गोपाळ' जाता, 'माधव भांगी' 'घारूबाब' जाता 'शैला' 'शालू' जाता. बाकीची नांवां आसा तशीच उरता. मराठीत जी 'कथा' म्हूण येता ती कोंकणीत 'नवलिका' जाता. कोंकणी विश्वकोश, भाग एक, पान ५०८ चेर ताका 'ल्हान कथा' मानल्या आनी डॉ. कानोळकर ताका नवलिका (लघुकादंबरी) मानता. (जाग, फेब्रु, मार्च, २००४, पृ. १९)

गोपाळचे कंवळे मन परिस्थिती अनुरूप कशें बदलत वता वा ताका बदलचें पड्टा हाची व्यथा कथेंतल्यान व्यक्त जाल्या. बापूय वेंकटू कामत पूण परिस्थितीक बळी पडिल्लो मनीसच आसा. एक काळ आशिल्लो जेन्ना ताची व्हडली पेढी आशिल्ली पूण जेन्ना गोपाळ जल्माक आयलो तेन्ना दर्यात तुफान जावन वेंकटू कामतीचे मचवे बुडले. दोन लाख नाल्ल गेले. पाऊण लाख रूपयांचे नुकसान जालें आनी वेंकटू भिकारी जालो. पयसो आसल्यार वेंकटू शेठ आनी पयसो ना तर वेंकटू 'वेंकट्या' जाता. पयसो ना आनी पतूय ना. गोपाळाची ग्रहदशाच वायट. ताकाच लागून सगळ्यांचेर वायट परिस्थिती आयल्या, आईक पापड

लौणची करची पड्टा. गोपाळाचें कंवळें भुरगेपण पापडा कवळ्यां भितरच घुस्पून उरता. तो व्हडलो जाता तेन्ना पूण ताका शालूचो मोग ह्याच कारणाक लागून मेळना. मेळटा ती फकत दर्यागाज, आगगाडीची शिटी, धगधग, उसरपत... जोतें झरिल्लें, सदऱ्याचे फाटीक बोथे, कांय दाग, विटून गेल्ली खाकि चेड्डी, खांकेक पापडा पोती. (पृ. २३), गोपाळाक आधार दिवपी पात्रां म्हळ्यार : ताची आवय पार्वती, शांबा फट्टो, दामू, जॉन आनी दर्यागाज. गोपाळ जेन्ना आपलो जीव त्रासांत घालून राउलाक वाचयता तेन्ना ताका नवे आवय- बापूय मेळटा. काणयेंतलें एक वाक्य, 'जो सोंसता ताची जीण केन्ना व्यर्थाक वचना'(पान ६३) आशावादी स्वर मेळटा तो असो, 'आनी तो आपल्या नव्या आवय - बापायचे हातांत हात घेवन मायेच्या आनी मनीसपणाच्या उमाळ्यान घट्ट दामून धरता. आतां ताचे दोळे आईबाबाचे वाटेकडेन लागून रावल्यात.' अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा खातीर छापून आयिल्ली ही काणी भुरग्यांक कर्मठतायेचो संदेश दिता. रोमेंटिसिझमच्या काळांत वास्तववादी दर्शन ताचे खाशेलेपण आसा. मराठी-कोंकणी कथाविश्वांत वास्तववादी दर्शनांतर्गत श्रममहत्व स्थापित करपांत लक्ष्मणरावाक अग्रगामी म्हणचें पट्टलें. तांचे प्रयोगशीलतायेचें खाशेलेपण म्हळ्यार ती समता, बंधुता आनी मानवतावादांतर्गत विकसित जाता. 'पापडा कावळ्यो' मायेचे, मनीसपणाचे विश्व आसा, गरीब भुरग्याचे वास्तविक जग आसा, ताची धडपड आसा. रोमेंटिसिझमच्या सुंदर सपनापरस व्यावहारिक जिणेच्या ग्रहदशेचें वर्णन आसा, हांसकुरो, फकाणेर, हुशार, पेंवपांक खांपो, झाडापेडार चडपी, लोकांची कामा तत्परतायेन करपी, मायेस्त गांपाळ, पापडांची पिडा फाटी लागली आनी मेट्रीक परिक्षेंत नापास जालो. पार्वतीच्या उतरानी सांगचे जाल्यार 'पातकी तो न्हय, पातकी जग, नश्टें जग, दुश्ट जग, म्हजो गोपाळ निस्पापी. ह्या जगांत सज्जनांचेर दुर्जनांचो क्षोभ जाता...' (पान ५०) वास्तवता आनी पूर्णत्वाचो आशयगत आदर्श सांभाळून लेखकान आपलो आशय सिद्ध केला.

साहित्याकार आपलो आशय व्यक्त करपाक आकार वेंचून काट्टा. आशय जेन्ना आकार धरता तेन्ना रचनाकार शिल्पाविशीं सजग जाता. आशय सिद्ध जाता ताचेच वांगडा आकार पूण सिद्ध जावंक जाय नाजाल्यार तो शैलीगत स्वरूपांत दोष रूपान दिश्टी पड्टा. हाचेर सुद्धा विचार करचोच पड्टलो. वातावरण निर्मितीचो विचार केलो जाल्यार मराठी कथेंत ते कार्य जितलें बरें जाला. तितले बरें कोंकणी कथेंत जावंक पावलें ना, पाससाळ्याचे (पान १७) वर्णन तशेंच गोपाळ जेन्ना जायू मावशीच्या घरा पावता पृ. १९ थंय बाबूचे मन

तुळ करता पूण कोंकणी कथेंत वातावरण निर्मितीचो हो प्रसंगच ना. निसर्ग चित्रण पूण ना. भाव-भयणीचो निश्छल प्रेमप्रसंग जो मराठी कथेंत आयला, पान २३ कोंकणीत तो ना. भाव-भयणीचो तो संवाद आनी 'फाउंटन पेन नि शाईची दौत' समीकरणामुखार 'तांदळाची चणचण' महत्वपूर्ण जाता. बाबू रस्त्यार चलता फाटल्यातल्यान धारूदादाची गाडी येता, फुडें वता, बाबूच्या नदरेक गाडीचो नंबर जी. डी. एस्. ४५५६ लक्षात रावता (पान २४) हो प्रसंग मराठी कथेंत वातावरण निर्मिती वांगडा एक चलित बिंबसृष्टि पूण निर्माण करता. कोंकणी कथेंत धारूदादाली गाडी पों पों करीत वट्टांतल्यान भायर सरता, रस्त्यार येता, ताची नदर पार्वतीचेर पडटा (पान २३) तिका दिसता की म्हज्या गोपाळान जर हो धंदो केल्लो जाल्यार दुट्टी गोंट घाल्ली सून म्हज्या घरांत येतली आशिल्ली. फुडले वाक्य चड महत्वपूर्ण आसा जें मराठी कथेंत ना. 'ह्या विचारान तिचें मन अवचीत फुलता आनी रोखडेच बावता. केदो वेळ धारूबाबचोच विचार तिच्या मनांत घुंवता. नाका आशिल्लो, पाड पडिल्लो.' पार्वतीचो 'अपराध बोध' हांगा जे कितें सुचयता ताका चरित्रचित्रणा अंतर्गत 'सामाजिक अपराध' मानचो काय न्हो? 'पाडा पडिल्लो' उतर हांगा कित्याक आय? धारूबाबाचे विचार तिच्या मनांत कित्याक घुंवता? फकत पयशांक लागून? गोपाळ वाटेवयल्यान गेल्या उपरांतचे हे विचार आसात. पूण कथेंत ताचे 'सूत्र' लागना.

निसर्गचित्रणा अंतर्गत आनीक एक घोळ दिसता. तो असो की, पुनवेचो दर्या (कोंकणी कथेंत पान ४६;) तांबसो, गोबरो रंग पातळता तर मराठी कथेंत उमाशेचो निसर्ग आनी दर्या असा पान ४४ पूण रंग वर्णनांत कायच फरक ना, हे कशें शक्य आसा? पुनवेचो रंग म्हळ्यार चान्नी, चकचकसाण, रूपेरी, प्रकाश, चांदीचो चकचकाट अशें कितें जावंक जाय आसलें. कथेचे वर्णन, प्रकृतिचित्रण, वातावरण, रंगचित्रण सुसंगत दिसना. प्रकृतिच्या रेखाटनांत हाका शैलीचो दोषच मानचो पडटलो.

सुरवातेक पावसाळ्याचो प्रसंग (कोंकणीत आनी मराठीत पृ. १७): धा वरसांचो एक कुळवाड्याचो पोर... उदकांत बुडटा... गोपाळ उदकांत उडी मारता...' हाचे उपरांत मराठी कथेंत एक वाक्य आसा जें कोंकणी कथेंत ना 'ह्या घटनेला काही वर्षे लोटली.' गोपाळ धा वर्सांतल्यान बावीस वर्साचो केन्ना जाता ताचो तपशील मेळना. हें अंतर कशें पाटचें. वा मदल्या काळांत किते जाल? हांका सगळ्यांक शैलीगत दोषच मानचो पडटलो. लेखकाचें निरिक्षण माइक्रो लेवलाचेर पावूंकना. मानसीक विश्व आसूनय जर लेखक हें लक्षांत धरना

तर सूक्ष्म अवलोकन नाशिल्ल्यान ताका दोषच मानचें पडटा. इतलेंच न्हय, मराठी कथेंत जें कितें विवरण येता तें कोंकणी परस चड प्रभावपूर्ण दिसता. पान १६ चेर तळ्याचें वर्णन सुंदर आयलां. 'आठवणीचे चांदणे चमकलें' हो शब्द-प्रयोग सुंदरसाण हाडटा, पूण कोंकणीत 'मळबांत चंद्रीम सकयल सरकतालो?' (पान ५७) अशें सांगून सोडलां. मळबात चंद्रीम सकयल कसो सरकता? 'चवथीची चंद्रकोर' वा 'बिजेची चंद्रकोर' सारखें वर्णन कोंकणी कथेंत दिश्टी पडना.

लक्ष्मणराव सरदेसायांचो रचनाकाळ १९३० ते १०८६ मेरेनचो आसा. हें जर लक्षांत धरलें तर राष्ट्रीय- आंतरराष्ट्रीय संदर्भान दोन महत्त्वपूर्ण घटना लागी लक्ष दिवचें पडटलें. एक, भारत देशाचे स्वातंत्र्य आनी गोंय मुक्तो: दोन, विश्वांत जाल्ली दोन महायुद्धां. गोमंतकीय मनोवृत्तीचे दर्शन लक्ष्मणरावांच्या साहित्यातल्यान मेळटा; गोंयचे स्वतंत्रतायेची चळवळ चित्रित जाल्याच वांगडाच भारत देशा-विशीं पूण तांचे चिंतन मेळटा. तांचो लाईफ ग्राफ जर बारकायेन विश्लेषित केलो जाल्यार हे धागे तांच्या साहित्यांतल्यान दिसताच. इतलेंच न्हय, ह्या काळांत गोंयात घडिल्लो इतिहास पूण तांच्या साहित्यांतल्यान व्यक्त जाला. मराठी साहित्यांत ख्रिस्ती समाजाचे सामाजिक चित्रण दिवपी लक्ष्मणरावान 'अंतर्वर्तुळांत पडल्या शिवाय' (कर्टसी, डॉ. कानोळकार) आपली साधना चलयली. त्या काळाचे मराठी समीक्षक तांचे मानसीक विश्व समजूंक शकले ना थंय विश्लेषित करपाचो प्रश्नच उपरासना. साहित्यकाराची रचना भितरल्ली संरचना (construction) विश्लेषित करपाक साहित्यिक मानदंड उणे पडटाच. अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा खातीर काणी छापून आयली. इनाम, अकरामूय मेळ्ळे आसत पूण अंतरराष्ट्रीय विचारांचो धागो खंयच व्यक्त जालो ना, हें सत् लक्षांत धरचें पडटलें.

मराठी, कोंकणी आनी पुर्तुगेज भाशेंतल्यान बरोवपी ह्या साहित्यकारान पुर्तुगेज देशाचो वसाहतवाद नाकारलो पूण पुर्तुगेज भाशेक आपणायली. पुर्तुगेज भाशेंतल्यान काव्यसृष्टी रचपी लक्ष्मणराव, गोमंतकाचो विचार केल्यार आपल्या काळापरस फुडें आशिल्ले. पूण विश्वाचो विचार केल्यार खंयतरी उणेय पडटालें. तरीपूण तांचे महत्व तांच्या युगांतर्गत तरी स्वीकारचेंच पडटले. ज्या काळांत मराठी कथाविश्वांत ना. सी. फडके, रंजनवादी, साचेबंद, तंत्रप्रधान आकृतिबंधा (फार्म) चो विचार करताले, वि. स. खांडेकर सामाजिक राजकीय प्रश्नांचेर आस्था धरून बरयताले, थंय लक्ष्मणरावान रंजनापरस साहित्याक वास्तवता दिली.

रंजनापरस मानवतेचें पोषण केलें, वाचकाचें मन विशाल केलें. (डॉ. वासुदेव सावंत, 'मांडवी. तू आटलीस?' एक वाङ्मयीन आकलन, पृ.२) पलायनवादी आदर्शवाद तांका मान्य नाशिल्लो. तांची हीच दृष्टी तांच्या पुर्तुगेज काव्यांतल्यान लेगीत व्यक्त जाल्या:

I write because I suffer,
And in the suffering I grow.
I have suffered a little,
But I have made mine
The suffering of others.
And I am grateful to all of them
who gave me the light
The vision, the strength
The tolerance, the fire.

(English Translation Bt Dr. Maria-da-ceu Barreto-)

